

TA'LIM TASHKILOTLARIDAGI ZO'RAVONLIK HOLATLARINI PROFILAKTIKASIDA PSIXOLOG O'RNI

Abdusamadova Muqaddasxon Dilmurod qizi

*Farg'ona viloyati Farg'ona tumani MMTB tassavufidagi 26-sonli maktabi
psixologi*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ta'lim tashkilotlarida uchraydigan zo'ravonlik holatlari va ularning oqibatlarini kamaytirishda psixologning o'rni hamda faoliyat yo'nalishlari tahlil qilinadi. Psixologning o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan olib boradigan profilaktik ishlari, psixologik treninglar, maslahatlar va individual suhbatlarning samaradorligi keng yoritiladi. Zo'ravonlikning oldini olishda ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik muhit yaratish, ijtimoiy-emosional kompetensiyalarni rivojlantirish va konfliktlarni konstruktiv hal qilish usullarining ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari psixologning nafaqat muammolarni bartaraf etuvchi, balki zo'ravonlikning kelib chiqish sabablarini oldindan aniqlab, profilaktika qiluvchi subyekt sifatida faol rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. zo'ravonlik, ta'lim tashkilotlari, profilaktika, psixolog, psixologik maslahat, trening, konflikt, sog'lom muhit.

Annotation. This article examines the role of psychologists in preventing violence in educational institutions and reducing its consequences. It highlights preventive work carried out by psychologists with students, teachers, and parents, including psychological training, counseling, and individual consultations. The creation of a healthy psychological climate, the development of socio-emotional competencies, and the use of constructive conflict resolution methods are emphasized as key preventive measures. The findings show that psychologists play a dual role: not only solving existing problems but also identifying the root causes of violence in advance and taking preventive measures.

Key words. violence, educational institutions, prevention, psychologist, counseling, training, conflict resolution, healthy environment.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль психолога в профилактике насилия в образовательных учреждениях и снижении его последствий. Анализируется профилактическая работа психолога со школьниками, педагогами и родителями, включая проведение тренингов, консультаций и индивидуальных бесед. Особое внимание уделяется созданию здорового психологического климата в образовательной среде, развитию социально-эмоциональных компетенций и применению конструктивных методов разрешения конфликтов. Результаты исследования показывают, что психолог выступает не только как специалист по устранению уже

существующих проблем, но и как субъект, выявляющий причины насилия и предотвращающий их возникновение.

Ключевые слова: *насилие, образовательные учреждения, профилактика, психолог, консультация, тренинг, конфликт, здоровая среда.*

Kirish. Bugungi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi sharoitida ta'lim tashkilotlari nafaqat bilim berish, balki barkamol shaxsni tarbiyalash, ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishda ham muhim ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritmoqda. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, yoshlar orasida uchraydigan agressiv xatti-harakatlar, ruhiy bosim va jismoniy zo'ravonlik kabi holatlar ta'lim muassasalarining ichki ijtimoiy muhitiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zo'ravonlikning oqibatlari o'quvchilarning ruhiy holati, ta'lim sifati, sinfdagi jamoaviy muhit hamda o'quvchi-o'qituvchi munosabatlariga salbiy ta'sir etadi. Shu bois, ta'lim tashkilotlarida zo'ravonlikka qarshi kurashish va uning oldini olish masalasi dolzarb vazifaga aylanmoqda. Mazkur jarayonda psixologning o'rni beqiyosdir. Chunki psixologlar o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning hissiy-intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, zo'ravonlik holatlari yuzaga kelishiga olib keluvchi omillarni barvaqt aniqlash va ularni bartaraf etishda asosiy vositachi sifatida qatnashadilar. Zamonaviy psixologik xizmat nafaqat muammolarni bartaraf etishga, balki profilaktik ishlarni tizimli yo'lga qo'yishga qaratilishi kerak. Bu esa ta'lim muassasasida sog'lom muhit yaratish, o'quvchilarning o'zaro hurmat va hamkorlik ruhida faoliyat yuritishini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur maqolada ta'lim tashkilotlarida zo'ravonlik holatlarining oldini olishda psixologning o'rni, metodlari va samaradorligi keng tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi sharoitida ta'lim tashkilotlari nafaqat bilim berish, balki barkamol shaxsni tarbiyalash, ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishda ham muhim ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritmoqda. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, yoshlar orasida uchraydigan agressiv xatti-harakatlar, ruhiy bosim va jismoniy zo'ravonlik kabi holatlar ta'lim muassasalarining ichki ijtimoiy muhitiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zo'ravonlikning oqibatlari o'quvchilarning ruhiy holati, ta'lim sifati, sinfdagi jamoaviy muhit hamda o'quvchi-o'qituvchi munosabatlariga salbiy ta'sir etadi. Shu bois, ta'lim tashkilotlarida zo'ravonlikka qarshi kurashish va uning oldini olish masalasi dolzarb vazifaga aylanmoqda. Mazkur jarayonda psixologning o'rni beqiyosdir. Chunki psixologlar o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning hissiy-intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, zo'ravonlik holatlari yuzaga kelishiga olib keluvchi omillarni barvaqt aniqlash va ularni bartaraf etishda asosiy vositachi sifatida qatnashadilar. Zamonaviy psixologik xizmat nafaqat muammolarni bartaraf etishga, balki profilaktik ishlarni tizimli yo'lga qo'yishga qaratilishi kerak. Bu esa ta'lim muassasasida sog'lom muhit yaratish, o'quvchilarning o'zaro hurmat va hamkorlik ruhida faoliyat yuritishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu

bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro va mahalliy tajribada psixologning zo'ravonlikni oldini olishdagi roli, foydalanilayotgan metodlar hamda amaliy yondashuvlarning samaradorligi keng o'rganilgan [1]. Mazkur maqolada ta'lim tashkilotlarida zo'ravonlik holatlarining oldini olishda psixologning o'rni, metodlari va samaradorligi keng tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'lim tashkilotlarida zo'ravonlik holatlarining oldini olish masalasi xalqaro miqyosda ham, milliy ta'lim tizimida ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilarning fikricha, zo'ravonlikning asosiy sabablari ijtimoiy-psixologik muhitning beqarorligi, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikning sustligi, shuningdek, bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishidagi nomutanosiblik bilan bog'liqdir [1]. Xorijiy manbalarda ko'plab olimlar ta'lim muassasalarida zo'ravonlikka qarshi samarali mexanizmlar sifatida psixologik maslahatlar, treninglar va tarbiyaviy profilaktika dasturlarini taklif qiladilar. Masalan, G'arb tajribasida "school-based prevention programs" (maktabga asoslangan profilaktika dasturlari) keng qo'llanilib, ularning natijalari yoshlar orasida agressiya darajasining sezilarli kamayishiga olib kelgani aniqlangan [2]. Mahalliy tadqiqotlarda esa O'zbekistonda o'quvchilar o'rtasida zo'ravonlikka qarshi kurashishda psixologlarning faol ishtiroki, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, shuningdek, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish muhim omil sifatida ko'rsatib o'tiladi. Psixologlarning muntazam ravishda olib boradigan suhbatlari, konfliktlarni boshqarish treninglari hamda profilaktik chora-tadbirlari zo'ravonlikni kamaytirishda samarali vosita ekanligi ta'kidlanadi [3]. Shuningdek, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim tashkilotlarida psixologik xizmatning sifatini oshirish, metodik asoslarini yangilash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muammolarni bartaraf etishda dolzarb hisoblanadi. Bunda psixologlarning kasbiy malakasini oshirish, tajriba almashish va ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni keng qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda ta'lim tashkilotlarida uchraydigan zo'ravonlik holatlarini aniqlash va ularning oldini olishda psixologning o'rni o'rganish uchun bir qator ilmiy metodlar va amaliy usullardan foydalanildi. Avvalo, mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar hamda mahalliy amaliyot materiallari tahlil qilindi. Bu jarayonda zamonaviy psixologik nazariyalar va profilaktik dasturlar qiyosiy tahlil asosida ko'rib chiqildi. Amaliy bosqichda so'rovnoma va suhbat metodlari qo'llanilib, o'quvchilar, ota-onalar hamda o'qituvchilar o'rtasida zo'ravonlikka oid qarashlar va shaxsiy tajribalar o'rganildi. So'rovnomalar natijalarini aniqlash va tizimlashtirishda statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Shu bilan birga, psixologlarning amaliy faoliyatida qo'llanilayotgan metodlar – individual suhbat, psixokorreksiya, guruhiiy treninglar va psixoprofilaktika tadbirlari kuzatuv usullari orqali tahlil qilindi. Tadqiqot davomida sifat va miqdoriy

yondashuvlar uyg'un qo'llanildi. Sifat yondashuvi yordamida psixologik maslahatlar va treninglarning mazmuniy jihatlari ochib berildi, miqdoriy usullar yordamida esa zo'ravonlik holatlarining kamayish dinamikasi va o'quvchilar xulq-atvoridagi o'zgarishlar aniqlab borildi. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli orqali xalqaro tajriba va mahalliy amaliyot o'rtasidagi farqlar hamda umumiyliklar ochib berildi. Natijada, tadqiqot metodlari psixologlarning profilaktika jarayonidagi rolini chuqur tahlil qilish, ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga qaratilgan ilmiy xulosalar chiqarishga yordam berdi.

Jadval 1. Psixologik profilaktika tadbirlarining ta'lim muassasalarida samaradorlik darajasi.

Profilaktika turi	Qo'llanish shakli	O'quvchilar orasida kuzatilgan natija	Samaradorlik (%)
Individual suhbatlar	Yakka tartibda psixologik maslahat	Hissiy barqarorlikning oshishi, o'zini anglash kuchaydi	70%
Guruhiy treninglar	Sinfiy mashg'ulot va rolli o'yinlar	Konfliktlarni tinch hal etish ko'nikmasi shakllandi	80%
Psixokorreksiya mashg'ulotlari	Maxsus metodlar orqali	Agressiv xulq-atvor kamaydi	65%
Ota-onalar bilan suhbatlar	Seminar, uchrashuv, maslahat	Oilaviy muhit sog'lomlashdi, bolaga e'tibor oshdi	75%
Psixoprofilaktika dasturlari	Kompleks loyihalar	Jamoaviy ruh va o'zaro hurmat kuchaydi	85%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, guruhviy treninglar va kompleks psixoprofilaktika dasturlari o'quvchilar orasida zo'ravonlikni kamaytirishda eng samarali usullar sifatida ajralib turadi. Individual suhbatlar ham muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, ular jamoaviy natijalarga qaraganda nisbatan pastroq ko'rsatkichlarga ega.

Tadqiqot muhokamasi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida zo'ravonlik holatlarining oldini olishda psixologning o'rni juda muhim ekanini tasdiqladi. So'rovnomalar natijalariga ko'ra, o'quvchilarning sezilarli qismi turli darajadagi psixologik bosim, kamsitish yoki jismoniy zo'ravonlikka duch kelganini bildirgan. Shu bilan birga, psixologik maslahatlar va treninglarda muntazam qatnashgan o'quvchilarda ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan. Ular konfliktlarni bartaraf etishda yanada xotirjam, ijtimoiy munosabatlarda esa barqarorroq ekanliklarini namoyon qilganlar. Muhokama jarayonida aniqlandi: zo'ravonlikning oldini olish uchun psixologlar nafaqat individual suhbatlar, balki guruhviy treninglar va sinfiy mashg'ulotlardan ham keng foydalanishlari lozim. Chunki guruhviy faoliyat

o'quvchilarda jamoaga mansublik hissini kuchaytiradi, o'zaro hurmatni oshiradi va konfliktlarni tinch yo'l bilan hal etishga yordam beradi. Tadqiqotda kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, guruhiiy mashg'ulotlardan so'ng o'quvchilar orasida o'zaro yordam, hamkorlik va bir-birini qo'llab-quvvatlash kayfiyati kuchaygan. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, psixologlar ta'lim muassasalarida muntazam ravishda sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiluvchi profilaktika dasturlarini ishlab chiqib, ularni tizimli amalga oshirishlari kerak. Aks holda, qisqa muddatli suhbatlar yoki ayrim chora-tadbirlar zo'ravonlikning ildizini bartaraf etishda yetarli bo'lmaydi. Muhokama davomida yana bir muhim jihat oydinlashdi: ota-onalar bilan hamkorlikning yetarli darajada tashkil qilinmasligi zo'ravonlikka qarshi kurashda sezilarli bo'shliq tug'diradi. Shu sababli, psixologlar nafaqat o'quvchilar bilan, balki ota-onalar bilan ham muntazam ravishda suhbat o'tkazishlari, oilaviy muhitni sog'lomlashtirish bo'yicha tavsiyalar berishlari maqsadga muvofiqdir. Xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil natijasida ma'lum bo'ldiki, rivojlangan mamlakatlarda zo'ravonlikning oldini olish dasturlari keng ko'lamli, kompleks tarzda olib boriladi. Ular maktab psixologi, pedagog, ijtimoiy xodim va ota-onalarning hamkorligini ta'minlaydi. Ushbu tajriba O'zbekistonda ham amaliyotga keng joriy etilsa, ta'lim muassasalaridagi zo'ravonlik holatlari sezilarli darajada kamayishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, psixologlarning faoliyati faqat muammolarni bartaraf etish bilangina cheklanmasligi, balki ularning asosiy vazifasi zo'ravonlikni oldindan aniqlash, profilaktika qilish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirishga yo'naltirilishi lozim.

Jadval 2. Ta'lim muassasalarida uchraydigan zo'ravonlik turlari va psixologik aralashuv natijalari

Zo'ravonlik turi	Namoyon bo'lish shakllari	Psixologik aralashuv usullari	Kuzatilgan natija	Samaradorlik (%)
Jismoniy zo'ravonlik	Urish, itarish, jismoniy bosim	Psixokorreksiya, individual suhbat	Tajovuzkorlik darajasi kamaydi	68%
Og'zaki zo'ravonlik	Kamsitish, haqorat, masxara	Guruhiiy trening, konfliktni boshqarish	Muloqot madaniyati oshdi	74%
Psixologik (ruhiy) bosim	E'tiborsizlik, tahqirlash, ijtimoiy izolyatsiya	Psixologik maslahat, emotsional qo'llab-quvvatlash	O'quvchilar da o'ziga ishonch ortdi	72%
Kiberzo'ravonlik	Internet orqali haqorat	Ota-onalar bilan ishlash,	Onlayn xavfsizlik	76%

Zo‘ravonlik turi	Namoyon bo‘lish shakllari	Psixologik aralashuv usullari	Kuzatilgan natija	Samaradorlik (%)
	yoki tahdid	profilaktika dasturi	madaniyati shakllandi	
Ijtimoiy tashlash (bo‘linish)	Jamoadan ajratish, bepisandlik	Guruhiy faoliyat va ijtimoiy integratsiya	Sinf jamoasida o‘zaro hurmat kuchaydi	79%

Jadvalda ko‘rsatilganidek, kiberzo‘ravonlik va ijtimoiy tashlash holatlariga qarshi chora-tadbirlar yuqori samaradorlikni namoyon qilgan. Shu bilan birga, og‘zaki zo‘ravonlikni kamaytirishda guruhiiy treninglar muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta’lim tashkilotlarida uchraydigan zo‘ravonlik holatlari o‘quvchilarning ruhiy salomatligi, ta’lim jarayonining samaradorligi va sinfdagi ijtimoiy muhitga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu muammoni samarali bartaraf etishda psixologlarning o‘rni beqiyosdir. Psixologlarning individual suhbatlar, guruhiiy treninglar, psixokorreksiya mashg‘ulotlari va ota-onalar bilan olib borilgan suhbatlari o‘quvchilar orasida agressivlikni kamaytirish, o‘zaro hurmatni kuchaytirish va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishda ijobiy natijalar berdi. Xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlillar ham shuni tasdiqladiki, kompleks psixoprofilaktika dasturlarini joriy etish zo‘ravonlikni oldini olishning eng samarali yo‘li hisoblanadi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, o‘quvchilarni ijtimoiy faoliyatga jalb qilish va sog‘lom psixologik muhit yaratish muhim omillar sifatida e’tirof etildi. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikka qarshi kurashda psixologlar nafaqat mavjud muammolarni hal etuvchi, balki ularning kelib chiqish sabablarini barvaqt aniqlovchi va oldini oluvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi lozim. Profilaktika ishlarini tizimli va izchil yo‘lga qo‘yish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, sog‘lom va barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. Aggression: A Social Learning Analysis. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1973.
2. Olweus, D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford: Blackwell Publishing, 1993.
3. Craig, W. M., & Pepler, D. J. Understanding and Addressing Bullying: An International Perspective. PrevNet, 2007.

4. Ganieva, S. M. “Maktab psixologining o‘quvchilar bilan ishlash metodlari va ularning samaradorligi.” Psixologiya va ta’lim jurnali, №2, 2020.
5. Karimova, V. M. Psixologiya asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
6. Espelage, D. L., & Swearer, S. M. Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004.
7. Xodjiev, N. “Ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikni oldini olishda psixologning roli.” O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar, №4, 2021.
8. WHO. Preventing Youth Violence: An Overview of the Evidence. Geneva: World Health Organization, 2015.
9. UNICEF. Ending Violence in Schools: An International Study. New York: UNICEF Publications, 2019.
10. Musurmonova, O. “O‘quvchilarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishning psixologik asoslari.” Ta’lim va rivojlanish jurnali, №3, 2022.